

Przestrzenie literatury, kultury, języka – przestrzenie w literaturze, kulturze i języku, część pierwsza (wprowadzenie)

Spaces of/in Literature, Culture, Language, Part One (Introduction)

Problematyka pierwszego numeru „Annales UMCS. Sec. FF” jest związana z szeroko rozumianą przestrzenią, odczytywaną w perspektywie literackiej, kulturowej i językowej. Dominują artykuły odnoszące się do literatury i kultury, a także związane ze specyficznym statusem dyskursu literackiego i kulturowego – autonomicznego i zarazem nierozzerwalnie związanego z własnym kontekstem. W prezentowanych w numerze szkicach, wpisujących się w literacko-kulturową narrację, próbujemy przyjrzeć się trybom uobecniania się przestrzeni – odczytywanej zarówno dosłownie, jak i metaforycznie – i przestrzenności w literaturze, a także kwestiom dotyczącym funkcjonowania literatury w kulturze rozmaitych okresów oraz formacji (od XVIII do XXI wieku).

Analizując utwory literackie oraz dzieła kultury, autorzy starają się traktować przestrzeń nie tylko jako kategorię wewnątrztekstową, bowiem:

Przestrzenie i miejsca kształtują tożsamość jednostkową oraz zbiorową, są związane z refleksją egzystencjalną (przeszłością i czasem terażniejszym), natomiast za sprawą kategorii doświadczenia również z refleksją (auto)biograficzną i antropologiczną. Miejsce w kulturze jest przestrzenne, funkcjonuje dzięki zbiorowemu wyobrażeniu jako przestrzeń identyfikacji czy zakorzenienia, a niekiedy obcości (Mazur, 2020, s. 312).

Drugim istotnym wymiarem przestrzennego dyskursu prowadzonego w tomie jest aspekt językowy. Z uwagi na związek między przestrzenią a życiem człowieka za ważną kwestię uznano sposoby kodowania pojęć przestrzennych w języku oraz

funkcjonowanie języków (zwłaszcza mniejszościowych) w przestrzeni. Popularne od II połowy XX stulecia (por. np. Fillmore, 1975; Langacker, 1987) badania lingwistyczne dotyczące relacji język–poznanie wciąż skłaniają do poszukiwania odpowiedzi na pytania, takie jak: w jaki sposób struktura języka wiąże się z fizycznym doświadczaniem przestrzeni oraz kulturą użytkowników języka? jak zmienia się język związany z określoną przestrzenią? jak język może stawać się przestrzenią porozumienia dla użytkowników wywodzących się z różnych kultur?

Tom otwiera artykuł Michała Kruszelnickiego pod tytułem *Piekielna komedia. Przestrzeń humoru w dziele Markiza de Sade*, w którym poddano analizie zastosowane przez „Czarnego Markiza” rozwiązania mające uruchamiać efekt komizmu. Metaforyczna przestrzeń humoru rozpoznawana jest w tekstach, które traktować należy jako fikcję literacką. Przy takim sprofilowaniu odczytania istotny staje się *stricte* językowy wymiar prozy mającej poprzez śmiech otwierać przestrzeń wolności uwięzionego autora. Zrekonstruowanie owych miejsc humoru możliwe jest, gdy odbiorca wypracuje odpowiednią wrażliwość estetyczną (kompetencję komiczną).

Przeniesienie w czasie i przestrzeni proponuje kolejny artykuł. Iryna Terekhova podjęła się prześledzenia obecności w literaturze ukraińskiej pierwszej połowy XIX stulecia motywu czarnoksiężnika Twardowskiego, znanego w kulturze polskiej m.in. z ballady Adama Mickiewicza. W artykule „*Wędrowny*” obraz pana Twardowskiego w ukraińskiej literaturze romantycznej poddała analizie balladę Piotra Gułaka-Artemowskiego, opowiadania Stepana Karpenki, Pantelejmona Kulisza i Iwana Barszczewskiego. Badaczka starała się zrekonstruować dokonywane przez pisarzy ukraińskich twórcze modyfikacje legendy o czarnoksiężniku, wskazując, iż w owym czasie motywy i obrazy z literatur zachodnioeuropejskich były często inspiracją dla twórców ukraińskich.

Pozostając w epoce romantyzmu, przenosimy się do Wilna, w którym mieszkał i pracował niemiecki księgarz i drukarz współpracujący z polskimi filomatami. W szkicu Małgorzaty Król zatytułowanym *Współpracownicy Fryderyka Moritza: Franciszek Malewski, Tomasz Zan, Onufry Pietraszkiewicz i „drukarz bliżej nieznanym” Siemion Seliwanowski w korespondencji filomatów* przybliżono postaci utrzymujących kontakty zawodowe z Moritzem. Szczególne miejsce w prowadzonych rozważaniach zajął moskiewski drukarz Siemion Seliwanowski, który należał do osób liczących się w kręgach elity intelektualnej Moskwy. Badaczka, pokazując relacje zawodowe księgarza, zarysowuje również zależności między wileńskim rynkiem księgarskim a księgarstwem rosyjskim.

W specyfikę przestrzeni dostępnej dla kobiet żyjących na przełomie XIX i XX wieku wprowadza czytelnika Renata Stachura-Lupa w artykule *Na uniwersytecie, w szpitalu, w prosektorium... Gabriela Zapolska i Maria Szeliga o praktykowaniu medycyny przez kobiety*. Badaczka ukazuje stosunek Zapolskiej i Szeligi do kwestii

uniwersyteckiego kształcenia płci pięknej, śledząc dyskusję związaną z uzyskaniem przez Karolinę Szulc stopnia doktora medycyny na Sorbonie. Odmienne stanowiska polskich twórczyń zaprezentowane zostały poprzez zawartą w ich tekstach argumentację, która pokazuje złożoność stosunku kobiet do wyzwań, z jakimi przyszło im się mierzyć w zmieniającej się rzeczywistości społecznej, kulturowej, historycznej.

Kresy jako miejsce znaczące dla polskiej kultury i tradycji literackiej stały się przedmiotem refleksji Doroty Kielak w artykule *O sposobie transponowania przestrzeni w noweli Eugeniusza Małaczewskiego „Koń na wzgórzu”*. Badaczka przyjrzała się przestrzeni szlacheckiego dworu, łącząc go z motywem ciszy, istotnym w perspektywie nadawania miejscu etycznego wymiaru. W utworze tematycznie skoncentrowanym wokół wojny polsko-bolszewickiej duchowy profil jednostki jawi się jako czynnik ustanawiający wartość przestrzeni.

Kolejny artykuł przenosi czytelników do połowy XX wieku, rozszerzając przestrzeń zainteresowania na utwory środkowoeuropejskie. Tereza Knotová w artykule *Man – City – Universe: The City between Identity and Strangeness in Some Central European Novels of the Second Half of the 20th Century* zajęła się dwoma aspektami przestrzenności – spotkaniem z samym sobą jako sposobem kształtowania własnej tożsamości oraz spotkaniem z obcym jako koniecznością poznania świata. Analizie poddane zostały powieści Tadeusza Konwickiego, Stefana Chwina, Bogumila Hrabala, Ingeborg Bachmann, Egona Bondy.

Specyfiką poetyckiego spojrzenia na przestrzeń zajęła się Elżbieta Dutka w artykule *Świat nieustannie umiejscawiany. O Tatrach Jarosława Iwaszkiewicza*. Badaczka zaproponowała interpretację utworu *Skąd widzieliśmy Tatry (Plan sześciu sonetów)*. Posługując się kategorią „świata umiejscowionego”, pokazała, iż góry są przestrzenią umiejscawianą pod względem topograficznym i poetologicznym. Zdaniem autorki szkicu celem analizowanego tekstu jest oddanie ruchu wyobraźni, ciągle zbliżanie się do gór i oddalanie od nich, ekspresja wewnętrznej fascynacji niezwykłą przestrzenią.

Również kolejny artykuł dotyczy kwestii przestrzeni w polskiej poezji XX wieku. Lech Giemza w artykule *Co jest na drugim brzegu? O przestrzennych zależnościach w wierszu Zbigniewa Herberta „Pożegnanie”* wychodzi od metafory brzegu, by poprzez prześledzenie związanych z nią relacji zaproponować interpretację utworu Herberta. Odczytanie wybranej przerośni jako znaku końca życia oraz odniesienie do Heideggerowskiej koncepcji pozwala pokazać, że brzeg nie jest negatywnie waloryzowanym kresem, lecz odczuwaną jako pozytywna zapowiedź przejścia na drugą stronę.

Łukasz Piaskowski w pracy zatytułowanej *Przestrzeń dźwiękowa w dziele poetyckim* zajął się kwestią tematyzacji dźwięku w poezji. Badacz, wychodząc z założenia, że dźwięk związany jest z estetyką przestrzeni, wyodrębnił bazowe typy audializowanych i muzykalizowanych przestrzeni, które nazywane są pejzażami

dźwiękowymi. Jako podstawowe kryteria podziału autor szkicu przyjął geo- i topografię, dzięki czemu wyróżnił pejzaże miejskie, małomiejskie i wiejskie, a także pejzaże naturalne, tereny przyrodnicze (np. pola, łąki, lasy, akweny, ciek wodne) oraz zjawiska atmosferyczne (m.in. wiatr, deszcz). Uwzględniając motywację artystów tworzących analizowane teksty, wskazał cztery podstawowe typy poetyckich pejzaży dźwiękowych: miejski, wiejski, fantastyczny i muzyczny.

Po raz kolejny na łamach pisma publikujemy również artykuł dotyczący literatury *amazighe*. Zagadnieniu temu poświęcona jest praca Mohameda El Jarari oraz Salaheddine Belarbi *La littérature amazighe: De l'espace édifiant la langue à la langue édifiant l'espace*, dotycząca zarówno tekstów mówionych, jak i pisanych.

Joanna Nowakowska-Ozdoba poddała analizie opublikowane w 1999 roku opowiadanie mieszkającej w Izraelu, tworzącej w języku rosyjskim Diny Rubiny (*Podróż do Wenecji w opowieści Diny Rubiny „Wysoka woda weneccjan”*). W artykule przedstawiona została analiza opowiadania *Wysoka woda weneccjan*, której celem było ukazanie różnorodnych aspektów funkcjonowania motywu podróży. Badaczka, uwzględniając kontekst biograficzny, a także odwołując się do kategorii przestrzeni, czasu, pamięci, podjęła próbę odpowiedzi na pytanie o znaczenie podróży dla bohaterki oraz jej zmagania ze śmiercią.

Propozycję analizy współczesnej literatury rosyjskiej przynosi artykuł Joanny Tarkowskiej zatytułowany *Przestrzeń emigracyjna a profil tożsamościowy bohaterki w opowiadaniu „Женицины русских селеніи” Ludmiły Ulickiej*. Lubelska badaczka przedstawiła specyfikę prezentacji kobiecego „ja” dokonującego identyfikacji kulturowej w przestrzeni emigracyjnej. Śledząc opozycje swój–obcy, Rosja–Ameryka, Wschód–Zachód, kobieta–mężczyzna, dobro–zło, pokazuje sposób konstruowania kobiecych bohaterki jako kreacji wpisujących się w utrwalaony w tradycji model „wschodniej kobiecości”.

Mirosława Michalska-Suchanek w szkicu *Mit o Jerozolimie. Powieść Jelizawieyty Michailiczenko i Jurija Nesisa „I/e_rus.olim”* podjęła się analizy utworu, który łączy w sobie realizm z realizmem magicznym oraz rzeczywistość sieciową. Omawiając powieść dwójki przedstawicieli rosyjskojęzycznych artystów tworzących w Izraelu, starała się pokazać, jak wielopłaszczyznowy świat przedstawiony łączy to co realne z komponentami pozarealnymi i cyfrowymi. Celem było pokazanie tworzenia złożonego mitu o Jerozolimie, który został skonstruowany przez połączenie różnych komponentów „mitów założycielskich” żydowskiej tożsamości.

Kwestia przestrzeni, tym razem rozumianej zarówno dosłownie, jak i metaforycznie, pojawia się także w artykule Iriny Lappo pod tytułem *Przestrzenie metamorfozy: białoruski teatr w kraju, w podziemiu i na wychodźstwie*. Przedmiotem zainteresowania badaczki stały się przemiany, jakie miały miejsce w białoruskim teatrze po protestach 2020 roku, kiedy na skutek represji ze strony władz ograniczono

prawa kultury oficjalnej. Obserwując niezależną kulturę, autorka wskazała korelację między przestrzenią (fizyczną i metaforyczną) a polityką repertuarową, systemem wartości i perspektywą rozwoju teatru zależnie od warunków (zniewolenie, zejście do podziemia, wychodźstwo). Badaczka zwróciła uwagę, że mimo przeciwności teatr białoruski odradza się w trzech przestrzeniach: jako emigracyjny teatr na wygnaniu, jako podziemny teatr w kraju oraz jako oficjalny teatr posługujący się językiem ezopowym.

Artykuł *Światy równoległe a poczucie wspólnoty w przestrzeni edukacyjnej* dotyczy sposobów budowania stabilnej komunikacji oraz poczucia wspólnoty podczas zajęć w grupach wielonarodowościowych, a w konsekwencji także wielokulturowych. Małgorzata Rzeszutko pokazuje, jak aktywny nauczyciel, szanując wolność uczącego się oraz dokonywane przez niego wybory, może tworzyć przestrzeń edukacyjną zachęcającą do zaangażowania. Badaczka przedstawiła okoliczności i warunki sprzyjające udziałowi uczącego się w procesie dydaktycznym.

Zamykający tom artykuł Natalii Długosz przenosi czytelnika na tereny 19 wiosek regionu Dragaś w południowym Kosowie, a dotyczy etnolektu gorańskiego używanego przez południowosłowiańską mniejszość etniczną muzułmańską. Szkic zatytułowany *Syntactic Reduplications of the dremła dremlesta Type Within the Gorani Ethnolect* omawia wybrany typ powtórzeń reduplikacji cząstkowych, które polegają na powtórzeniu rzeczownika i przymiotnika wywodzącego się z tego samego rdzenia bezpośrednio jeden po drugim. Materiał językowy został zaczerpnięty z egzemplifikacji w artykułach słownikowych pochodzących z pracy *Recnik goranski (nashinski) – albanski*, w których hasło było jednym ze składników reduplikacji.

Prezentowane w niniejszym tomie prace pokazują, że uwzględnienie w analizach szeroko rozumianej kategorii przestrzenności otwiera przed badaczami nowe możliwości i perspektywy, dając możliwość interesujących ujęć interpretacyjnych.

Monika Gabryś-Sławińska, Susana María Jiménez-Placer

BIBLIOGRAFIA/REFERENCES

- Fillmore, Charles J. (1975). *Santa Cruz Lectures on Deixis*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.
- Langacker, Ronald W. (1987). *Foundations of cognitive grammar. Vol. I: Theoretical Prerequisites*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Mazur, Aneta. (2020). Literackie podróże, czyli o przestrzeni i miejscu w literaturze polskiej przełomu XX i XXI wieku (na przykładzie poezji Adama Zagajewskiego i prozy Andrzeja Stasiuka). *Acta Universitatis Lodzianis Folia Litteraria Polonica*, 1, s. 311–330. <http://dx.doi.org/10.18778/1505-9057.56.16>.